

Boszák Gizella:

Realisierung der valenzbestimmten Korrelate des Deutschen

A Realisierung der valenzbestimmten Korrelate des Deutschen (A német nyelv valenciafüggő utalószavainak előfordulása) c. értekezés témája azon utalószavak előfordulásának és használatának tárgyalása, amelyek a német összetett mondat szintjén főmondatbeli pozíciójuknál fogva bizonyos szintaktikai funkciót betöltő alárendelt tagmondatokra utalnak.

Egy utalószó funkciójával rendelkezhetnek a következő nyelvi elemek: *es, das, dessen, dem* és a névmási határozószavak (*dafür, damit*, stb.), amelyekre a különböző szófajokhoz való tartozás, elvont, vagy legalábbis minimális jelentés, hangsúlyos, illetve hangsúlytalan előfordulás a jellemző. Az utalószavak szintaktikai szerepét csakis az alárendelt tagmondattal egyetemben határozhatjuk meg. Ezek két pólusként egy szerkezeti egységet alkotnak, melyet a szakirodalomban Zifonun, Hoffmann és Strecker *Korrelatverbindung*-nak (utalószó-mellékmondat kapcsolat, rövidítve KV) nevez. Minden ilyen KV a főmondat igéjének valenciájától függ, ezért ezeket az egységeket valenciafüggő szerkezetként foghatjuk fel. Mivel az ige valenciája meghatározza többek közt a bővítmények szintaktikai szerepét, ezért valenciafüggő utalószavakról, illetve ezek alanyi, tárgyi, valamint előljárószós kiegészítői mondattani szerepéről beszélhetünk.

Az alárendelt tagmondatok utalószóval vagy anélkül a főmondat igéjének valenciája által kiosztott bizonyos szintaktikai szerepet (alanyi, tárgyi, illetve előljárószós kiegészítői mondattani szerep) töltenek be, miközben különböző alakokkal (pl. *dass, ob* kötőszóval, kérdő névmással bevezetett mellékmondat, főnévi igeneves szerkezet stb.) és az összetett mondatban elfoglalt pozícióval (előrevetett, közbeékelt, hátravetett) rendelkeznek.

Az utalószó kötelező, fakultatív és meg nem engedett előfordulásának kérdését a valenciaelmélet, illetve a szórendi egység modelljének (*Stellungsfeldermodell*) keretén belül tárgyalja az értekezés. A prototipikus utalószavaknak a nem prototipikus utalószavaktól való elválasztása képezte az értekezés másik kérdésfelvetését.

Az utalószó szakirodalma gazdag. A szerzők összetett, sok esetben egymástól eltérő magyarázatokat képviselnek. Zifonun, Hoffmann és Strecker pl. egy olyan modellt feltételez, melyen bármely német ige utalószóval együtt vagy anélkül elhelyezhető. Az IdS-Grammatika terminológiáját használva, illetve Zifonun feltételezéséből kiindulva, az értekezés a standard német nyelvi utalószó előfordulási feltételeinek vizsgálatát tűzi ki célul, többek közt azzal a szándékkal, hogy a Zifonun, Hoffmann és Strecker által felállított skálát pontosítsa. Mivel ezek a feltevések a német összetett mondat grammatikalitását célozzák meg, az anyanyelvi kompetencia hiányában nehéznek, sőt lehetetlennek bizonyult az utalószó előfordulására vonatkozóan bármilyen jellegű kijelentést tenni. Ezért deduktív és empirikus módszer segítségével a mannheim-i COSMAS II korpuszból olyan példamondatokat válogattunk, amelyeket egy a valencia szerkezetet meghatározó szófaj, ez esetben az ige köré csoportosítottunk úgy, hogy figyelembe vettük az ige kombinálhatóságát más elemekkel, a bővítmények számát és a KV mondatban betöltött szintaktikai funkcióját. Így tagolódik az értekezés az alanyi, tárgyi, birtokos esetű kiegészítői, és az előljárószós kiegészítői mellékmondatra. Szem előtt tartottuk továbbá a mellékmondat pozícióját az összetett mondat linearitásában. Az így összegyűjtött korpusz alapján megvizsgáltuk az utalószavak megjelenését egy adott ige konstans környezetében. Konstans környezet alatt az ige ugyanazon bővítményeit értjük. Mivel az utalószó úgy az ige előtt, mint a mondatkereten belüli szórendi pozíciókban is előfordulhat, ezért a példamondatok megválasztásakor szem előtt tartottuk az utalószó és a bővítmények által elfoglalt pozíciók kombinációját azzal a céllal, hogy az utalószó előfordulására vonatkozóan kijelentéseket tehesünk. A mellékmondat és az utalószó elhagyása után az összetett mondatból olyan alapszerkezeteket nyertünk, amelyek szorosan összefüggnek a mondat grammatikalitásával, az utalószó előfordulásával, illetve a kommunikációs minimálegység fogalmával.

A vizsgálatok alapján arra következtethetünk, hogy a mondat grammatikalitásán túl pragmatikai tényezők befolyásolják az utalószavak használatát, melynek alapja a kommunikációs minimálegység. A Zifonun-, Hoffmann- és Strecker-féle skálát bizonyos mértékben sikerült finomítani, mégpedig bizonyos alapszerkezetek megadásával. Ugyanakkor a szórendi egység modellje (*Stellungsfeldermodell*) választ adott arra, mikor beszélhetünk prototipikus utalószavakról.